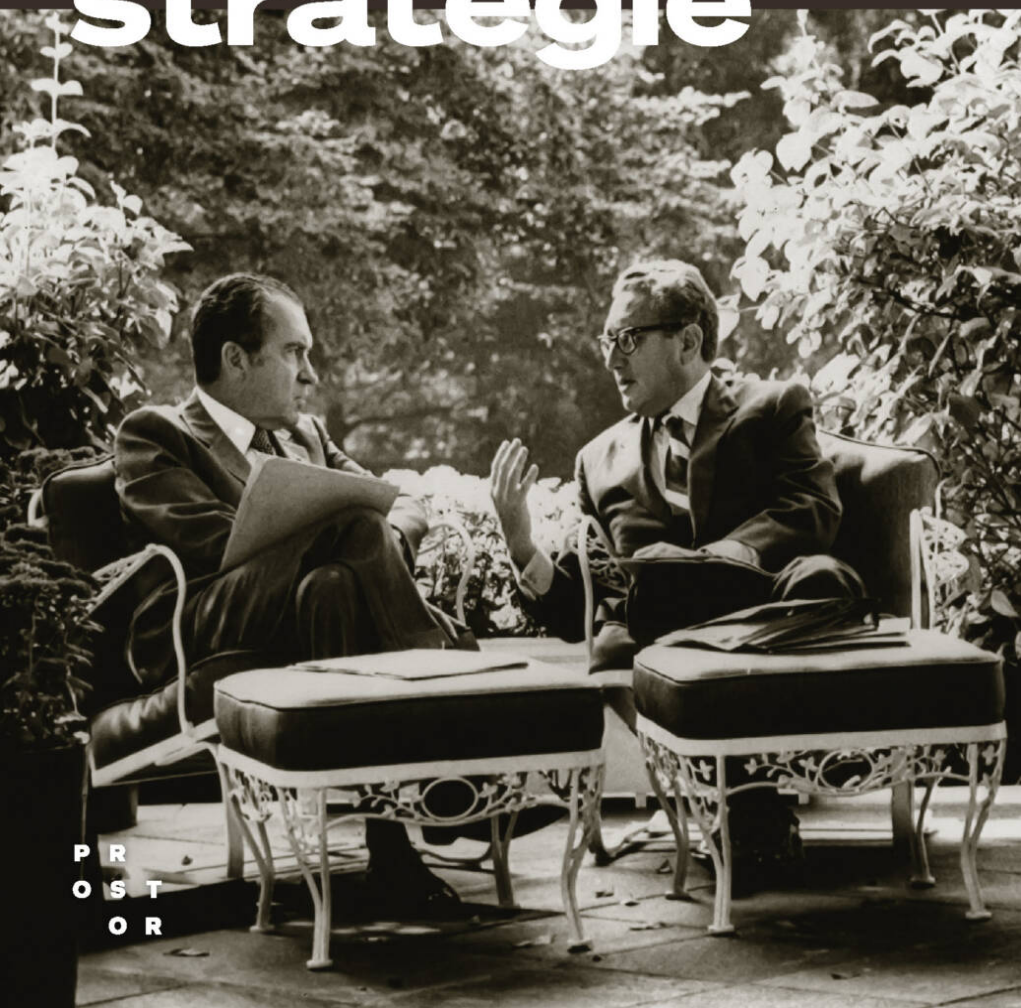

Henry Kissinger

Šest vůdčích postav moderního světa

Umění politické strategie

PR
OST
OR

**P R
O S T
O R**

Umění politické strategie

P R
O S T
O R

Henry Kissinger

**Šest vůdčích postav
moderního světa**

Umění politické strategie

přeložil Martin Pokorný

Praha, 2023

**P R
O S T
O R**

LEADERSHIP

Copyright © Henry A. Kissinger 2022

All rights reserved

Czech edition © PROSTOR 2023

Translation © Martin Pokorný 2023

Cover photo © CSU Archives / Everett Collection / Bridgeman Images

ISBN 978-80-7260-562-0

Mé celoživotní inspirátorce Nancy

Obsah

ÚVOD. VŮDČÍ ROLE A JEJÍ HLAVNÍ STRÁNKY	15
Povaha vůdčích rozhodnutí	17
Šest vůdčích osobností a kontext, v němž se pohybovaly	20
Vůdcovské vzory: státník a prorok	24
Jedinec v dějinách	27
1. KONRAD ADENAUER: STRATEGIE POKORY	
Nutnost obnovy	31
Od rané kariéry k vnitřnímu exilu	34
Nástup do čela	36
Obnova občanského pořádku a jmenování kancléřem	40
Cesta k nové národní identitě	43
Sovětský nátlak a znovuvyzbrojení	48
Nesmazatelná minulost: reparace pro židovský národ	53
Suezská a berlínská krize	56
Tři rozhovory s Adenauerem	60
Sjednocení Německa: trýznivé čekání	70
Poslední rozhovory	73
Adenauerův odkaz	76
2. CHARLES DE GAULLE: STRATEGIE VŮLE	
Blízká setkání	83
Začátek cesty	86
Zdroje a cíle de Gaullova počínání	90
De Gaullovo místo ve francouzských dějinách	93
De Gaulle a druhá světová válka	97
Střet v severní Africe	105
Nabytí politické moci	109

Návštěva Moskvy	114
De Gaulle a prozatímní vláda	117
V pustině	123
Debakl v Indočíně a frustrace na Blízkém východě	126
Alžírsko a de Gaullov návrat	129
Pátá republika	133
Ukončení alžírského konfliktu	136
Německo jakožto klíč k francouzské politice:	
de Gaulle a Adenauer	141
De Gaulle a transatlantická aliance	142
Jaderný direktorát	146
Flexibilní reakce a nukleární strategie	147
Co je aliance?	149
Konec prezidentství	152
Povaha de Gaullova státnictví	155
Srovnání de Gaulla a Churchilla	157
Za oponou tajemství	160

3. RICHARD NIXON: STRATEGIE ROVNOVÁHY

Svět, do něhož Nixon vstupoval	163
Nečekané pozvání	167
Rozhodování o národní bezpečnosti v Nixonově Bílém domě	173
Nixonův světonázor	177
Diplomacie a provazování	181
Cesta do Evropy	186
Válka ve Vietnamu – její průběh a ukončení	190
Velmocenská diplomacie a odzbrojení	206
Židovská emigrace ze SSSR	212
Otevření vůči Číně	213
Otřesy na Blízkém východě	221
Válka na Blízkém východě v roce 1973	227
Diplomacie příměří	231
Blízkovýchodní mírový proces	235
Bangladéš a provázanost studené války	237
Nixon a americká krize	247

4. ANVAR SÁDÁT: STRATEGIE NADHLEDU

Jedinečnost Anvara Sádáta	253
Dopad dějin	255
Dětství a dospívání	256
Úvahy za mřížemi	260
Egyptská nezávislost	262
Mluvčí revoluce	264
Násir a Sádát	266
Sádátův pohled	271
Opravné hnutí	274
Strategická trpělivost	277
Říjnová válka v roce 1973	284
Meirová a Sádát	291
Schůzka v paláci Tahrá	293
Od Ženevy k odpoutání	298
Syrská dimenze	304
Další krok vstříc míru: smlouva Sinaj II	307
Sádátova cesta do Jeruzaléma	312
Křivolaká cesta k míru	317
Kolaps	322
Atentát	326
Epilog: neuskutečněný odkaz	328

5. LI KUANG-JAO: STRATEGIE VYNIKNUTÍ

Návštěva Harvardu	335
Obr z Liliputu	337
Imperiální mládí	340
Budování státu	345
Budování národa	351
„Ať to rozsoudí dějiny“	355
Budování ekonomiky	356
Li a Amerika	359
Li a Čína	365
Mezi USA a Čínou	369
Liův odkaz	373
Liova povaha a charakter	377

6. MARGARET THATCHEROVÁ:

STRATEGIE VNITŘNÍHO PŘESVĚDČENÍ

Neočekávaná předsedkyně	383
Thatcherová a britský systém vládnutí	384
Závratné obtíže: sedmdesátá léta	387
Vzhůru z Granthamu	392
Vůdčí rámec	398
Ekonomické reformy	401
Na obranu suverenity: válka na Falklandech	406
Vyjednávání o Hongkongu	415
Jak překonat historii násilí v Severním Irsku	421
Fundamentální principy: „zvláštní vztah“ a studená válka	427
Problém na Grenadě	434
Strategický posun: jednání mezi Východem a Západem	435
Obrana kuvajtské suverenity: krize v Perském zálivu	443
Meze vůdčí role: Německo a budoucnost Evropy	446
Evropa, nekonečná obtíž	449
Pád	453
Epilog	459

ZÁVĚR. ROLE VŮDČÍCH OSOBNOSTÍ

V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Od aristokracie k meritokracii	465
Tvrdé pravdy	472
Hroutící se meritokracie	475
Sečtělost a vizuální kultura	476
Základní hodnoty	480
Úloha vůdčí osobnosti v uspořádání světa	481
Budoucnost vůdčí role	487

PODĚKOVÁNÍ

<i>Seznam ilustrací</i>	495
<i>Poznámky</i>	497
<i>Rejstřík</i>	541

Úvod

Vůdčí role a její hlavní stránky

Každá společnost – bez ohledu na politický systém – přechází od minulosti, která formuje její kolektivní paměť, k vizi budoucnosti, jež je inspirací pro její vývoj. Na této cestě potřebuje vedení: někdo musí činit rozhodnutí, vydobýt si důvěru, splnit sliby, navrhnout další postup. K tomu, aby lidé dospěli z daného místa na pozici, na níž ještě nebyli a kterou si někdy ani nebyli s to představit, potřebují lidské instituce – státy, církve, armády, podniky i školy – vedení. Bez schopnosti vést se ocitají ve vleku událostí a celým národům hrozí, že se ocitnou na okraji dění a nakonec propadnou záhubě.

Vůdčí osobnosti uvažují a jednají na průsečíku dvou os, přičemž jedna se rýsuje mezi minulostí a budoucností, druhá mezi trvalými hodnotami a aspiracemi těch, kteří jsou vedeni. První výzvou, před níž vůdčí osobnost stojí, je analýza vycházející z realistického zhodnocení vlastní společnosti na základě jejich dějin, praktických zvyklostí a schopností. Poté musí vedoucí jedinec nalézt rovnováhu mezi tím, co spolehlivě ví a co nutně načerpal z minulosti, a tušením budoucnosti, jež je nutně nejisté a založené na dohadách. Právě toto intuitivní odhadnutí směru vůdcům umožňuje stanovit cíle a určit strategii.

Má-li být zvolená strategie pro společnost inspirací, musí vůdčí

osobnosti plnit funkci vychovatelů: předestřít zvolené cíle veřejnosti, zmírnit pochyby, zajistit podporu. Stát má sice z definice monopol na užití síly, avšak spoléhání na nátlak je symptomem neuspokojivého vedení; dobré vůdčí osobnosti probouzejí u obyvatelstva touhu následovat. Současně musí inspirovat okruh svých spolupracovníků k tomu, aby se jejich úvahy proměnily v konkrétní záměry a měly tak dopad na praktické otázky doby. Takto dynamické blízké okolí je zvnějšku viditelným korelátém vnitřní vitality vůdčí osobnosti, představuje pro ni na její cestě oporu a tlumí dilemata při jejím rozhodování. Kvality jedinců, jimiž je obklopena, mohou význam vůdčí osobnosti zvětšit i zmenšit.

Zásadními atributy vůdčí osobnosti, klenoucími most mezi minulostí a budoucností, jsou odvaha a charakter při plnění daných úkolů, totiž odvaha volit mezi komplexními a obtížnými možnostmi, jež vyžadují ochotu povznést se nad rutinní uvažování, a charakterová pevnost, dovolující setrvat v počínání, jehož přínos i rizika lze v okamžiku rozhodování zahlédnout jen nedokonale. Odvaha vyhledává v okamžiku rozhodnutí čestný přístup, charakter posiluje věrnost hodnotám v delším období.

Potřeba vůdčí schopnosti je nejvyšší v přechodových obdobích, kdy je význam hodnot a institucí nalomen a o obrysy budoucnosti, o niž má smysl usilovat, se vede boj. V takových časech musí vůdce přemýšlet kreativně a diagnosticky. Jaké jsou prameny blahobytu společnosti – a jaké jsou naopak příčiny jejího úpadku? Co z dědictví minulosti má být zachováno, co uzpůsobeno, co zavrženo? O které cíle má smysl vytrvale usilovat – a které vyhlídky, byť sebesvůdnější, je naopak nutné odmítnout? A v mezní situaci: má společnost dostatek vitality a sebevědomí na to, aby na své cestě k uspokojivější budoucnosti podstoupila oběti?

Povaha vůdčích rozhodnutí

Každá vůdčí osobnost se neustále potýká s různými omezeními. Jedním z nich je stav nouze či nedostatku: každá společnost naráží na meze vlastních schopností a vlastního dosahu, diktované demografií a ekonomikou. Dalším je čas: v každé éře a každé kultuře se totiž odrážejí jejich dominantní hodnoty, zvyklosti a postoje, jejich souhrn pak vymezuje, po jakých výsledcích daná společnost dychtí. A nadto se vůdčí osobnosti pohybují v konkurenčním prostředí, neboť musí soutěžit s dalšími hráči – spojenci, potenciálními partnery i protivníky –, kteří nejsou statictí, nýbrž adaptabilní, mají specifické schopnosti a sledují vlastní ambice. Navíc se události mnohdy řítí tak rychle, že neumožňují přesný odhad dalšího vývoje a vůdčí osobnosti musí uvažovat na základě intuice a hypotéz, které v okamžiku rozhodnutí není možné dokázat. Stejně zásadní jako analytické uvažování je pro vůdčí osobnost i odhad rizik.

Výrazem „strategie“ označujeme závěr, k němuž za popsáních podmínek – tj. v určitém časovém ukotvení, za stavu nedostatku konkurence a plynulé proměnlivosti – vůdčí osobnost dospěje. Strategické vedení lze při jeho hledání cesty vpřed přirovnat k chůzi po laně: příliš bojácný i příliš troufalý akrobat se zřítí. Také vůdčí osobnost se musí pohybovat po úzké dráze na spojnici mezi relativními jistotami včerejška a mnohoznačností zítřka. Trestem za přehnanou ctižádost – staří Řekové ji označovali slovem *hybris* – je vyčerpání, cenou za usnutí na vavřínech zas postupná ztráta vlivu a nakonec úpadek. Mají-li vůdčí osobnosti dosáhnout cíle, musí krok za krokem sladovat prostředky se záměry a záměry s okolnostmi.

Vůdčí stratég čelí bytostnému paradoxu: za okolností, jež vyzývají k činu, je volné pole rozhodování mnohdy nejširší tehdy, když je dostupných relevantních informací nejméně – a než se podaří shromáždit více dat, je již manévrovací prostor zpravidla zúžený. Například v úvodních fázích hromadění strategických zbraní u mocenského rivala nebo ve chvíli, kdy se v populaci nečekaně objeví nový respirační virus, je lákavé považovat přicházející fenomén za

momentální nebo standardními nástroji zvládnutelný úkaz. Když už je riziko nepopiratelné a nelze je bagatelizovat, akční rádius bývá omezenější a náklady na řešení problému mohou být přímo nebetyčné. Chybné využití času vede ke vzniku překážek: i ty nejlepší zbývající možnosti pak budou těžko uskutečnitelné, s omezenou odměnou za úspěch a tíživějšími dopady neúspěchu.

Právě v takové chvíli vše závisí na instinktu a úsudku vůdčího jedince. Dobře si to uvědomoval Winston Churchill, když roku 1948 v *Blížící se bouři* napsal: „Státníci nejsou povoláni pouze k řešení jednoduchých otázek. Ty se obvykle vyřeší samy. Příležitosti pro rozhodnutí, která zachrání svět, se nabízejí samy právě tam, kde rovnováha visí na vlásku a proporce jsou zahaleny mlhou.“¹

V květnu 1953 se americký student, který byl v Anglii na výměnném pobytu, Churchilla zeptal, jak se lze na obtíže vedení připravit. „Studujte dějiny. Studujte dějiny,“ důrazně odpověděl Churchill. „V dějinách jsou obsažena všechna státnická tajemství.“² Sám Churchill měl hluboké znalosti historie, psal historické knihy a dobře chápal, do jakého kontinua se svými skutky včleňuje.

Znalost historie však sama o sobě nepostačuje. Některé otázky zůstávají navěky „zahaleny mlhou“ a nedokážou k nim proniknout ani lidé vzdělaní a zkušení. Poučení vyplývající z historie spočívá na analogiích, na schopnosti postřehnout srovnatelné situace. Její „lekce“ jsou v podstatě přibližné odhady, kterých si vůdčí osobnosti musí všimnout a uzpůsobit je vlastním okolnostem. Filozof dějin Oswald Spengler na přelomu 19. a 20. století tento úkol správně vystihl, když „rozeného“ vůdce označil „především za hodnotitele – hodnotitele lidí, situací a věcí ... [se schopností] udělat správnou věc, aniž by to si toho byl vědom“.³

Strategičtí vůdcové musí mít též vlastnosti umělce, který vytuší, jakým způsobem zformovat zítřek s využitím materiálů dostupných v současnosti. Jak v knize *Ostří meče* (1932), v níž se zamýšlí nad úlohou vůdce, napsal Charles de Gaulle, umělec „se nezříká využití inteligence“ – vždyť ta je pro něj pramenem „poučení, postupu a znalostí“ –, avšak k těmto základům připojuje „jistou instinktivní schopnost, kterou nazýváme inspirace“: jedině ta je s to

zajistit onen „přímý dotek s přírozeností, z níž musí přeskočit životodárná jiskra“.⁴

Realita je komplexní a pravda dějin se liší od pravdy přírodních věd. Přírodovědec hledá ověřitelné výsledky, zatímco historicky poučený vůdčí stratég se snaží z bytostné víceznačnosti vydestilovat postřehy, podle nichž je možné jednat. Přírodovědné experimenty potvrzují nebo zpochybňují dřívější výsledky, čímž dávají vědcům příležitost pozměnit své proměnné a testy zopakovat. Stratégové mohou obvykle provést jen jeden test a jejich rozhodnutí jsou většinou nevratná. Vědec se tedy pravdu dozvídá experimentálně nebo matematicky, zatímco stratég přinejmenším zčásti uvažuje na základě analogie s minulostí, přičemž nejprve si stanoví, které události jsou srovnatelné a které dřívější úsudky zůstávají relevantní. I pak ale musí analogie volit pečlivě. Minulost není možné reálně prožít, lze si ji jen (jak napsal nizozemský historik Johan Huizinga) představovat „v měsíčním svitu paměti“.⁵

Smysluplné politické rozhodování se málokdy točí kolem jediné proměnné; moudrá volba vyžaduje spojení politických, ekonomických, geografických, technologických a psychologických postřehů, poučených historickým instinktem. Isaiah Berlin na sklonku 20. století popsal, proč se přírodovědné uvažování nemůže uplatnit mimo vlastní obor působnosti, a v čem proto tkví trvalá výzva stratégova řemesla. Vůdčí osobnost, napsal Berlin, musí podobně jako spisovatel či krajinář obsáhnout život v celé jeho oslnivé spletnosti:

Pošetilým či moudrým (namísto vzdělaného), vnímavým (namísto poučeného nebo dobře informovaného) či slepým mne činí schopnost vnímat jedinečné odstíny každé situace s jejími specifickými odlišnostmi, vnímat to, čím se liší ode všech ostatních situací: tedy ty její stránky, kterými se vymyká vědecké analýze.⁶

Šest vůdčích osobností a kontext, v němž se pohybovaly

Dějiny se rodí ze spojení charakteru a okolností, a také šestice vůdčích osobností, kterým se zde budeme věnovat – tedy Konrad Adenauer, Charles de Gaulle, Richard Nixon, Sádát, Li Kuang-jao a Margaret Thatcherová –, byla formována dramatickými okolnostmi své doby. Následně se též všichni jmenovaní stali architekty poválečného vývoje svých společností a mezinárodního pořádku. Měl jsem to štěstí, že jsem se se všemi mohl v období jejich vrcholného vlivu setkat osobně a s Richardem Nixonem mě pojila blízká spolupráce. Coby dědicové světa, jehož jistoty rozbila válka, tito vůdcové vytyčili nové národní cíle, předestřeli nové vyhlídky a vtiskli měnícímu se světu novou strukturu.

Všech šest jmenovaných prošlo – každý po svém – ohnivou pecí „druhé třicetileté války“ čili série ničivých konfliktů od vypuknutí první světové války v srpnu 1914 po závěr druhé světové války v září 1945. Podobně jako první třicetiletá válka i ta druhá započala v Evropě a přelila se na další kontinenty. První válka proměnila Evropu, která odvozovala legitimitu z náboženské víry a dynastického odkazu, ve společenství založené na suverénní rovnosti sekulárních států a odhodlané prosadit své principy na celém světě. O tři sta let později postavila druhá třicetiletá válka celou mezinárodní soustavu před úkol překonat nastolením nového řádu evropskou deziluzi a chudobu ve většině zemí světa.

Evropa vstupovala do 20. století na vrcholu svého globálního vlivu, prostoupena vírou, že pokrok, jehož za uplynulá staletí dosáhla, je bezmezný a že k němu je předurčena. Evropské populace a ekonomiky rostly závratným tempem. Industrializace a stále svobodnější obchodování přinášely rekordní míru blahobytu. Takřka ve všech evropských zemích fungovaly demokratické instituce; ve Velké Británii a ve Francii byly dominantní, v císařském Německu a v Rakousku sice zakrnělé, avšak na vzestupu, a v předrevolučním Rusku zárodečné. Vzdělané evropské vrstvy počátku 20. století

sdílely víru liberálního humanisty Lodovica Settembriniho z Mannova *Kouzelného vrchu*, který tvrdil, že „vývoj se ubírá civilizačně příznivou cestou“.⁷

Toto utopické mínění dosáhlo vrcholu v bestselleru *Velká iluze* z roku 1910. Anglický novinář Norman Angell v něm hájil tezi, že díky nárůstu vzájemné hospodářské provázanosti mezi evropskými mocnostmi se finanční náklady případné války vyhouply nad únosnou mez, a proto současně „lidstvo nezadržitelně spěje od konfliktu ke spolupráci“.⁸ Všechny podobné předpovědi měly záhy zajít na úbytě, zvláště Angellovo mínění, že „dnes je již vyloučeno, aby nějaká vláda nařídila vyhlazení celé populace včetně žen a dětí ve starozákonním stylu“.⁹

První světová válka vyplenila státní pokladny, vedla ke svržení dynastií a zničila miliony životů. Byla to katastrofa, z níž se Evropa nikdy úplně nevzpamatovala. V konfliktu zakončeném příměřím z 11. listopadu 1918 přišlo o život skoro 10 milionů vojáků a 7 milionů civilistů.¹⁰ Každý sedmý zmobilizovaný voják se už ke svým blízkým nikdy nevrátil.¹¹ Dvě generace mladých lidí byly v Evropě zdecimovány: muži padli, ženy přišly o manžele a nápadníky, obrovské množství dětí se stalo sirotky.

Francie a Velká Británie sice patřily k vítězům, avšak obě země byly vyčerpané a politicky vratké. Poražené Německo, obrané o kolonie a těžce zadlužené, se potácelo mezi nenávisí k vítězům a vnitřním bojem mezi soupeřícími politickými stranami. Rakousko-uherská i osmanská říše se rozpadly; Rusko prošlo mimořádně radikální revolucí a zcela se vydělilo z mezinárodní soustavy.

V meziválečném období demokracie vrávoraly, totalitarismus vedl vítězné tažení a na celý kontinent dotírala bída. Když v září 1939 vypukla druhá světová válka, bojové nadšení z roku 1914 bylo dávno pryč a Evropa na nový konflikt pohlížela s rezignovanou neblahou předtuchou. Navíc tentokrát utrpení Evropy sdílel celý svět. Anglo-americký básník W. H. Auden v New Yorku napsal:

A už jen hněv, už jenom strach
zůstal a jde nám na pomoc,

šíří se, rád by všude vlez,
přepadá naše soukromí;
odporný zápach smrti dnes
nabízí zářijová noc.¹²

Byly to předvídavé verše. Za druhé světové války přišlo o život – především v Sovětském svazu, Číně, Německu a Polsku – více než 60 milionů lidí.¹³ Od Kolína nad Rýnem po Coventry a od Nan-ťingu po Nagasaki byly desítky velkých měst zpuštěny dělostřelbou, leteckým bombardováním, požáry a občanskými konflikty. Hladové, vyčerpané a hospodářsky rozvrácené země stály po válce bezmocně před náročnými úkoly rekonstrukce státu. Vinou Adolfa Hitlera Německo zcela ztratilo mezinárodní prestiž a takřka i legitimitu. Francouzská třetí republika padla pod tlakem nacistického útoku v roce 1940 na kolena a v roce 1944 se teprve začínala zotavovat z morálního nihilismu. Velká Británie si jako jediná evropská velmoc uchovala předválečné politické instituce, avšak hospodářsky v podstatě zkrachovala a brzy po válce se musela vyrovnat se ztrátou svého impéria a soustavným ekonomickým strádáním.

Na všech šesti vůdčích osobnostech, jejichž portrét tato kniha podává, zanechaly tyto zvraty nesmazatelnou stopu. Politická dráha Konrada Adenauera (nar. 1876) ve funkci primátora Kolína nad Rýnem v letech 1917–1933 zahrnovala meziválečný konflikt s Francií kvůli Porýní a Hitlerův nástup k moci; za druhé světové války byl Adenauer dvakrát vězněn nacisty. Počínaje rokem 1949 se snažil Německo vyvést z historického dna: země se po desítkách let vzdala úsilí o dominanci v Evropě, našla pevné ukotvení v Severoatlantické alianci a prošla rekonstrukcí na morálním základě, v němž se odrážely Adenauerovy osobní křesťanské hodnoty a demokratické přesvědčení.

Charles de Gaulle (nar. 1890) strávil za první světové války dva a půl roku v německém zajetí a ve druhé světové válce nejprve velel tankovému pluku. Po zhroucení francouzského státu pak dvakrát zreformoval politickou strukturu země: v roce 1944 tak činil s cílem obnovit samu podstatu francouzské státnosti, v roce 1958 s cílem obrodit

její duši a zabránit občanské válce. Řídil Francii v období historického přechodu od poraženého a roztržitého impéria, jež přepíná své síly, ke stabilnímu a prosperujícímu národnímu státu se solidní ústavou. Na tomto základě Francii navrátí její významnou a trvale udržitelnou roli v mezinárodních vztazích.

Richard Nixon (nar. 1913) si z toho, co zažil za druhé světové války, vzal poučení, že jeho země musí hrát v rodícím se světovém uspořádání čelnou úlohu. Přestože byl jako jediný americký prezident v dějinách donucen abdikovat, dosáhl v letech 1969–1974 změny v napjatých studenoválečných vztazích mezi supervelmocemi a vyvedl USA z konfliktu ve Vietnamu. Současně dal americké zahraniční politice konstruktivní základ, když inicioval jednání s Čínou, zahájil mírový proces vedoucí k proměně Blízkého východu a zdůrazňoval koncepci světového řádu založeného na rovnováze.

Dvě z vůdčích osobností, kterými se v knize budeme zabývat, prožily druhou světovou válku coby poddaní koloniální říše. Egyptský důstojník Sádát (nar. 1918) strávil dva roky ve vězení za to, že se roku 1942 pokusil ve spolupráci s německým polním maršálem Erwinem Rommelem vyhnat Brity z Egypta, a poté další tři roky (z valné části na samotce) po atentátu na bývalého ministra financí a stoupence britské politiky Amina Osmana. Sádát, dlouhodobě oddaný revolučním a panarabským myšlenkám, byl roku 1970 po náhlé smrti Gamála Abd an-Násira vynesena do čela země šokované a demoralizované porážkou v šestidenní válce s Izraelem v roce 1967. Chytrou kombinací vojenské strategie a diplomacie se pak pro Egypt pokusil získat zpět ztracená území a sebedůvěru, současně ale díky svému nadhledu dosáhl míru s Izraelem.

Li Kuang-jao (nar. 1923) za japonské okupace v roce 1942 jen těsně unikl popravě. Později formoval vývoj zchudlého a multietnického přístavního města na okraji Tichomoří, obklopeného nepřátelskými sousedy. Singapur se díky němu etabloval jako zajištěný, blahobytný a dobře řízený městský stát, jehož sdílená národní identita představuje uprostřed kulturní rozmanitosti sjednocující princip.

Margaret Thatcherová (nar. 1925) se během bitvy o Británii sklápěla spolu s rodiči k rozhlasovému přijímači a poslouchala projev

ministerského předsedy Winstona Churchilla. Roku 1979 stanula v čele bývalé imperiální mocnosti, prostoupené rezignovanou únavou ze ztráty globálního dosahu a poklesu mezinárodní prestiže. Svou zemi obrodila ekonomickými reformami a zahraniční politikou, v níž se odvaha pojila s uvážlivostí.

Všech šest zmíněných osobností si z druhé třicetileté války vyvodilo vlastní závěry ohledně toho, proč svět sešel na scestí, a současně všichni ostře vnímali nepostradatelnou roli odvážného a ambiciózního politického vedení. Historik Andrew Roberts nám připomíná, že v běžné představě bývá „vedení“ spojováno s pozitivními cíli, avšak „ve skutečnosti je vůdčí schopnost morálně zcela neutrální a může lidstvo vést stejně tak do propasti jako i na prosluněné výšiny“. Jde o „děsivě mocnou próteovskou sílu“, kterou se musíme snažit nasměřovat k morálním cílům.¹⁴

Vůdcovské vzory: státník a prorok

Většinu vůdčích rolí neobsazují vizionáři, nýbrž správci. V každé společnosti a na všech úrovních zodpovědnosti je potřeba mít jedince schopné vést svěřené instituce v každodenním provozu. Udržování statu quo se však v kritických obdobích – ve válce, v období rychlého technologického vývoje, během hospodářského otřesu nebo ideologického rozvratu – může stát vrcholně riskantním postupem. Ve společnostech, kterým přeje štěstí, podobná období povolají k nástupu transformativní vůdčí osobnosti. Jejich přednosti můžeme shrnout do dvou ideálních typů, jimiž jsou státník a prorok.¹⁵

Prozíraví státníci si uvědomují, že stojí před dvěma zásadními úkoly. Prvním je ochránit svou společnost tím, že se nenechají přemoci okolnostmi, nýbrž je dokážou řídit. Takovíto vůdci vítají změnu a pokrok, ale současně dbají na to, aby si společnost při všech změnách, ke kterým ji podněcují, udržela základní povědomí o sobě

samé. Druhým úkolem je vyvažovat svou vizi ostražitostí, uchovat si povědomí o vymezených hranicích. Vůdci tohoto typu přijímají zodpovědnost za dobré i špatné výsledky. Uvědomují si, kolik nadějí bylo zklamáno a kolik dobrých úmyslů se nepodařilo uskutečnit, vědí, jak úporně v lidském jednání přetrvává sobectví, lačnost po moci a násilí. Vůdcové státnického typu si zpravidla budují pojistky pro případ, že by i skvěle připravené plány přišly vniveč, a vědí, že i ty nejušlechtlejší formulace v sobě mohou skrývat podvodné pohnutky. Jsou obvykle podezíraví ke všem, kdo ztotožňují politiku státu s osobami; dějiny nás totiž učí, že struktury, které stojí na jednotlivcích, jsou vratké. Jsou ctižádostiví, ne však revoluční, a svou loď řídí ve shodě s plynutím historie: vedou společnost kupředu, ale přitom své politické instituce a základní hodnoty chápou jako dědictví, jež je nutné – s úpravami, jež oživují jeho podstatu – předat budoucím pokolením. Moudří státníci si uvědomují, kdy je v nové situaci nutné se nad stávající instituce a hodnoty povznést, ale přitom chápou, že pokud má společnost vzkvétat, musí zajistit, aby změna nepřesáhla mez, za níž ji už společnost nesnese. Mezi státníky tohoto typu patří vůdčí osobnosti 17. století, které utvořily vestfálský systém,* nebo evropští vůdci 19. století, jako byli Palmerston, Gladstone, Disraeli či Bismarck. Státnickými vůdci byli ve 20. století Theodore i Franklin Delano Roosevelt, Mustafa Kemal Atatürk i Džaváharlál Néhrú.

Vůdce druhého typu, totiž vizionář či prorok, nepřistupuje ke stávajícím institucím z hlediska toho, co je možné, nýbrž jsou vedeni představou toho, co je nutné. Proroctví vůdcové se na důkaz správnosti svého počínání dovolávají svých transcendentních vizí. Dychtí po prázdném plátnu, na něž chtějí nanést nové barvy a tvary, a za svůj hlavní úkol považují zahlazení minulosti – všech jejích pastí i pokladů. Předností proroků je, že mění představu o tom, co je možné; jsou to ti „nesoudní“, z jejichž konání podle G. B. Shawa

* Vestfálský systém vznikl po třicetileté válce v 17. století a sdružil státy, jež přečkaly uvedený konflikt, na bázi národního zájmu a suverenity namísto náboženského či dynastického základu, vzešlého ze středověku.

vzešel „všechn pokrok“.* Proroctví vůdci věří v definitivní řešení, zatímco gradualismus odmítají coby zbytečný ústupek době a okolnostem; status quo nechtějí uchovat, nýbrž povznést se nad něj. K prorockým vůdcům patřili například Achnaton, Jana z Arku, Robespierre, Lenin a Gándhí.

Mohlo by se zdát, že mezi oběma typy vůdcovství vede ostrá hranice. Ve skutečnosti není neprostupná: vůdčí osobnosti mohou přecházet z jednoho typu do druhého nebo si půjčovat metody jednoho, ačkoli doma jsou ve druhém. Churchill během „let na okraji“ a de Gaulle coby předák Svobodných Francouzů stejně jako Sádát po roce 1973 patřili mezi proroky. V praxi platí, že všech šest vůdců, kterými se tato kniha zabývá, dosáhlo syntézy obou tendencí – avšak s převahou státnictví.

V antice byl za optimální splynutí obou tendencí považován athénský předák Themistoklés, který řecké městské státy zachránil před tím, aby je pohltila perská říše. Podle Thúkýdidova svědectví dokázal Themistoklés „současně nejlépe *soudit* v oněch náhlých krizích, jež neskýtají čas na rozmyšlenou, a nejlépe *předvídat* i tu nejjzdálenější budoucnost“.¹⁶

Střet obou variant je často frustrující a nerozhodný. Každá má totiž jiné měřítko úspěchu: testem státníka je odolnost politických struktur pod tlakem, zatímco proroci své výkony poměřují absolutními kritérii. Zatímco státník posuzuje možné postupy s ohledem na jejich užitek, nikoli na „pravdivost“, proto takový přístup považuje za svatokrádežné vítězství přizemní účelnosti nad univerzálním principem. Pro státníka představuje vyjednávání stabilizační mechanismus, pro proroka je to nástroj, jak protivníky získat na svou stranu nebo je demoralizovat. A zatímco pro státníka stojí zachování mezinárodního pořádku výš než jakýkoli mezistátní spor, proroci se řídí svým cílem a jsou ochotni stávající pořádek rozvrátit.

* „Soudný člověk se přizpůsobí světu, nesoudný neustává v pokusech přizpůsobit svět sobě. Proto se veškerý pokrok odvíjí od člověka nesoudného.“ George Bernard Shaw, *Man and Superman*.

Oba typy vůdcovství dokázaly – zvláště v krizových obdobích – dosáhnout transformačních výsledků; u prorockého stylu, který je příznačný pro období vzedmutého nadšení, je ale pravidlem, že s sebou nese větší rozvrat a utrpení. A oba styly také mají svou fatální slabinu. Státníkův problém tkví v tom, že rovnováha je sice podmínkou stability a dlouhodobého pokroku, avšak sama o sobě nepodněcuje k pohybu. Prorokovo riziko pak spočívá ve skutečnosti, že nadšení z dalekosáhlé vize přemůže samu lidskost a z jedince vytvoří pouhý objekt.

Jedinec v dějinách

At' už jsou jejich osobní rysy a pracovní postupy jakékoli, všichni vůdčové stojí před neúprosnou výzvou: musí zabránit tomu, aby požadavky přítomnosti přemohly budoucnost. Běžní vůdčové se snaží zvládat bezprostřední potřeby, velké vůdčové osobnosti se pokusí pozvednout celou společnost ke své vizi. O problému, jak se s tímto úkolem vyrovnat, se diskutuje od chvíle, kdy se lidstvo začalo zamýšlet nad vztahem mezi vůlí a nevyhnutelností. V západním světě bylo počínaje 19. stoletím řešení této otázky stále častěji přisuzováno dějinám – jako by události lidstvo přemáhaly v nedozírném dění, jehož člověk není tvůrcem, nýbrž nástrojem. Ve 20. století zastával významný francouzský historik Fernand Braudel a mnozí další akademici tezi, že jedinci a jimi formované události představují jen „zvítězí hladiny“ a „nakupení pěny“ na neskonale rozsáhlejších moři silných a neúprosných proudů.¹⁷ Mnozí vůdčí myslitelé – sociální historikové, političtí filozofové i teoretikové mezinárodních vztahů – obdařili zárodečné tendence silou osudu. Tvrdí se, že historické „pohyby“, „struktury“ a „mocenské distribuce“ neskýtají žádný prostor pro svobodnou vůli, a lidstvo se proto musí zříct zodpovědnosti. Uvedené pojmy jsou samozřejmě platnými nástroji historické analýzy

a každý, kdo je na vedoucí pozici, si musí být jejich významu vědom. Vždy se ale prosazují lidským přičiněním a jsou filtrovány lidským vnímáním. Paradoxní je, že nauky o nevyhnutelných zákonech dějin jsou zdaleka nejlepším nástrojem k utužení moci jednotlivce, který sleduje neblahé cíle.

Vyvstává tak otázka, zda jsou zmíněné síly všemocné, anebo podléhají společenskému a politickému jednání. Fyzika odhalila, že skutečnost se procesem pozorování mění. A podobně nás historie učí, že lidé své prostředí formují tím, jak si je vysvětlují a jak je chápou.

Mají jednotlivci historický význam? Caesarova či Mohamedova současníka, člověka Lutherovy či Gándhího doby, Churchillova či Rooseveltova vrstevníka by ani nenapadlo si takovou otázku klást. Na následujících stránkách se zabýváme vůdčími osobnostmi, jež v nekonečném sporu mezi záměry a nevyhnutelností chápali, že zdánlivá nevyhnutelnost přichází lidským přičiněním. Sehráli důležitou roli, protože se povznesli nad okolnosti, jež jim minulost odkázala, a posunuli společnost, v jejímž čele stáli, k hranicím možného.

1. kapitola

Konrad Adenauer: strategie pokory

Nutnost obnovy

Na konferenci v Casablance v lednu 1943 Spojenci vyhlásili, že od mocností Osy budou požadovat „bezpodmínečnou kapitulaci“. Americký prezident Franklin Delano Roosevelt, který měl na tomto prohlášení hlavní zásluhu, chtěl zabránit tomu, aby budoucí německá vláda mohla tvrdit, že se ke kapitulaci nechala zlákat nesplněnými sliby. Absolutní vojenská porážka Německa společně s naprostou ztrátou morální a mezinárodní legitimacy pak nevyhnutelně vedla k rozkladu německých občanských struktur.

Sledoval jsem tento vývoj jakožto příslušník 84. pěší divize americké armády při jejím postupu od německé hranice v Porúří až po Labe poblíž Magdeburgu, kde jsme stáli pouhých 150 kilometrů od zuřící bitvy o Berlín. Když divize překračovala německé hranice, byl jsem převelen k jednotce pověřené bezpečností a prevencí partyzánských akcí, k nimž dal Hitler rozkaz.

Má rodina o šest let dříve prchla z bavorského městečka Fürth

před rasovou perzekucí a kontrast s Německem mého mládí byl ohromný. Utíkali jsme těsně po anšlusu Rakouska a v době, kdy Německo obsazovalo Sudety. Mezi Němci převažovala arogance.

Nyní z mnoha oken visely bílé prapory na znamení kapitulace. Němci, kteří se ještě o pár let dříve radovali z vyhlídek na ovládnutí Evropy od kanálu La Manche po břehy Volhy, se teď krčili a strachovali. Na ulicích se pohybovaly tisíce lidí bez domova, deportovaných za války na nucené práce z východní Evropy; hledali jídlo, přístřeší a příležitost k návratu.

V německých dějinách šlo o zoufalé období. Nedostatek potravin byl extrémní. Mnozí hladověli a dětská úmrtnost byla v porovnání se západní Evropou dvojnásobná.¹⁸ Obvyklé mechanismy výměny zboží a služeb se zhroutily a nahradil je černý trh. Pošta fungovala špatně nebo nefungovala vůbec. Vlaky jezdily sporadicky, silniční doprava byla téměř nedostupná vlivem válečných škod a nedostatku benzínu.

Okupační síly stály na jaře 1945 před úkolem nastolit nějaký občanský pořádek do doby, než bojové oddíly nahradí vyškolený personál vojenské správy. K tomu došlo v době postupimské konference v červenci a srpnu 1945 (s účastí Churchilla a Attleeho, Trumana a Stalina). Spojenci na tomto vrcholném setkání rozdělili Německo na čtyři okupační zóny: Spojené státy obdržely jižní díl včetně Bavorska, Velká Británie dostala přiděleno severní Porýní a Porúří, Francii připadlo jižní Porýní a území podél alsaských hranic a Sovětům pásmo rozprostírající se od Labe až po linii Odra–Nisa, která vytyčovala novou polskou hranici, čímž Německo ztrácelo skoro čtvrtinu předválečného území. V trojici západních zón byla ustavena jurisdikce zástupce okupační mocnosti s titulem vysokého komisaře.

Německá civilní správa, kdysi prokazatelně efektivní a neotřesitelná, se stala věcí minulosti. Reálná moc až po úroveň okresu (*Kreis*) příslušela okupačním silám. Ty sice udržely pořádek, avšak k tomu, aby se obnovily veškeré vnitřní sítě, bylo zapotřebí skoro roku a půl. V zimě 1945–1946 byl i Konrad Adenauer, který se měl o čtyři roky později stát kancléřem, nucen kvůli nedostatku topiva spát v zimníku.¹⁹

Kromě břemene bezprostřední minulosti neslo okupované Německo také tíži svých komplexních dějin. Během sedmdesáti čtyř

let, jež uběhla od sjednocení země, bylo Německo monarchií, republikou a totalitním státem. Na konci druhé světové války se jediná vzpomínka na stabilní státní správu vázala k počátkům sjednoceného Německa vedeného kancléřem Ottou von Bismarckem (ve funkci 1871–1890). Až do vypuknutí první světové války byla země pronásledována „noční můrou“ (jak to nazval Bismarck) nepřátelských koalic, jejichž vznik byl podněcován vojenským potenciálem a neústupnou rétorikou samotného Německa. Spojené Německo bylo silnější než kdokoli z jeho sousedů a s výjimkou Ruska také nejlidnatější; nárůst jeho moci a potenciální hegemonie tak pro Evropu znamenaly neustálou bezpečnostní hrozbu.

Po první světové válce byla nově ustavená výmarská republika devastována inflací a sérií hospodářských krizí a nesla tíži reparací, jež byly stanoveny poválečnou Versaillskou smlouvou a jež Německo považovalo za nespravedlivé. Po Hitlerově nástupu v roce 1933 se Německo pokusilo vnutit svůj totalitarismus celé Evropě. Souhrnně řečeno, po celou první polovinu 20. století bylo jednotné Německo pro evropský mír buď příliš silné, nebo příliš slabé. Pozice, v níž se ocitlo na konci války, byla za celou dobu od sjednocení nejpřekérnější.

Úkol navrátit této zdrcené společnosti důstojnost a legitimitu připadl Konradu Adenauerovi, bývalému primátorovi (*Oberbürgermeister*) Kolína nad Rýnem, kterého po šestnácti letech ve funkci odvolal Hitler. Na roli, jež současně vyžadovala pokoru – totiž přijetí důsledků bezpodmínečné kapitulace – i sílu charakteru, tak aby Německo získalo znovu mezinárodní prestiž v rodině demokratických zemí, byl Adenauer dobře připraven. Narodil se roku 1876, pouhých pět let poté, co Bismarck sjednotil zemi, a celý jeho život byl spojen s rodným Kolínem, městem, kde vysoká gotická katedrála shlíží na vody Rýna, a významným historickým ohniskem hanzovního sdružení obchodních městských států.

Dospělý Adenauer poznal všechny tři konstelace jednotného německého státu po Bismarckově odvolání: sverepost císaře Viléma, vnitrostátní otřesy za výmarské republiky i Hitlerův avanturismus, který vyústil v sebezničení a rozklad. Ve své snaze najít pro svou zemi nové místo v legitimním poválečném uspořádání Adenauer čelil

antipatiím ve světě a na domácí scéně dezorientaci veřejnosti svázané dlouhým sledem revoluce, světové války, genocidy, porážky, rozdělení země, hospodářského kolapsu a ztráty morální integrity. Rozhodl se pro postup, v němž se pokora spojovala s troufalostí: přiznat německé zločiny, akceptovat trest porážky a bezmoci včetně územního rozdělení, umožnit demolici průmyslové základny v rámci válečných reparací a usilovat ze zdola o vybudování nové evropské struktury, v níž by se Německo mohlo stát věrohodným partnerem. Vkládal naději v to, že se Německo stane normální zemí, byť věděl, že jeho historická paměť navždy zůstane abnormální.

Od rané kariéry k vnitřnímu exilu

Konradův otec Johann, svého času poddůstojník pruské armády, pracoval třicet let v kolínském úředním aparátu. Sám vychodil jen základní školu, ale byl odhodlán zajistit pro své děti lepší vzdělání a pracovní uplatnění. Shodný cíl sledovala Konradova matka, dcera bankovního úředníka, která pomáhala vylepšit rodinné příjmy šitím. Společně dbali na to, aby byl mladý Konrad pečlivě připraven do školy, a vštěpovali mu katolické hodnoty.²⁰ Vědomí lidské hříšnosti a společenské zodpovědnosti ho provázelo celé dětství. Za studií na univerzitě v Bonnu si vydobyl pověst vytrvalce tím, že při nočním studiu nožil chodidla do kyblíku se studenou vodou, aby překonal únavu.²¹ Získal titul doktora práv a rodinná tradice státní služby ho v roce 1904 přiměla vstoupit do městské administrativy. Obdržel funkci radního (*Beigeordneter*) pro daňové záležitosti. Roku 1909 byl povýšen na tajemníka starosty a roku 1917 se stal kolínským primátorem.*

* V roce 1917 císař Vilém II. změnil titul kolínského starosty na primátora (*Oberbürgermeister*). Viz Matthias Oppermann, „Biography of Konrad Adenauer“, Konrad-Adenauer-Stiftung, <https://www.kas.de/en/konrad-adenauer>.

Kolínskými starosty se zpravidla stávali bývalí úředníci, kteří se snažili povznést nad násilnou a vyhroceně stranickou dobovou politiku. Adenauer si postupně vybudoval natolik dobrou pověst, že se roku 1926 v Berlíně dokonce diskutovalo o tom, zda by bylo možné jej přesvědčit, aby se stal kancléřem vlády národní jednoty. Plány ovšem přišly vniveč, neboť Adenauer si jako podmínku stanovil dosažení nadstranické aliance, čehož se dosáhnout nepodařilo.

Svůj první významný krok v celostátní politice Adenauer učinil v souvislosti s Hitlerovým jmenováním kancléřem 30. ledna 1933. K upevnění své pozice Hitler vyhlásil celostátní volby a předložil říšskému sněmu takzvaný zmocňovací zákon, kterým se rušil právní stát a samostatnost institucí státní správy. Během prvního měsíce po Hitlerově jmenování kancléřem dal Adenauer třikrát veřejně najevo svůj nesouhlas: v pruské horní parlamentní komoře, jejímž členem byl z titulu kolínského primátora, hlasoval proti zmocňovacímu zákonu, odmítl výzvu, aby Hitlera během volební kampaně uvítal na kolínském letišti, a v týdnu před volbami nařídil odstranění nacistických praporů z mostů a dalších veřejných památek. Týden poté, co Hitler dosáhl zinscenovaného volebního vítězství, byl Adenauer z úřadu odvolán.

Po propuštění hledal útočiště u dávného kamaráda, který se stal opatem benediktýnského kláštera. Prosbě bylo vyhověno a Adenauer v dubnu přesídlil do opatství Maria Laach u Laacherského jezera, jež se nacházelo osmdesát kilometrů od Kolína. Tady se pohroužil především do studia dvojice papežských encyklik, vydaných pontifiky Lvem XIII. a Piem XI., v nichž byla katolická nauka aplikována na společenský a politický vývoj, především na změny v postavení pracujících tříd.²² Adenauer v encyklikách našel nauky, jež ladily s jeho vlastním politickým přesvědčením: důraz na křesťanskou, nikoli politickou identitu, odsouzení komunismu a socialismu, zmírnění třídního boje pokorou a křesťanskou láskou a zajištění svobodné soutěže namísto kartelových praktik.²³

Pobyt v opatství však neměl dlouhého trvání. Po vánoční mši, při které se na něj lidé z širokého okolí přišli podívat a vyjádřit mu podporu, vyvinuli nacističtí funkcionáři na opata nátlak,

aby respektovaného hosta vypověděl. V lednu následujícího roku Adenauer z kláštera odešel.

Následujících deset let prožil ve znamení obtíží a nejistoty. Nebezpečí mu hrozilo zvláště po neúspěšném atentátu na Hitlera v červenci 1944, který zorganizovali představitelé pruských vyšších kruhů v součinnosti s reprezentanty přednacistické armády a politiky. Hitler se mstil a pokusil se všechny tyto elementy zlikvidovat. Tomuto osudu se Adenauer po nějakou dobu vyhýbal tím, že bezcílně cestoval a nikde nezůstával déle než dvacet čtyři hodin.²⁴ Nadále Hitlera odsuzoval za pošlapání právního státu, který považoval za *conditio sine qua non* moderní státnosti.²⁵ I přes tyto odmítavé postoje se ale nehodlal připojit k protirežimním spiklencům, civilním ani vojenským – především proto, že na jejich šance pohlížel skepticky.²⁶ Řečeno slovy jednoho historika, celkem vzato „činil i se svou rodinou vše pro to, aby žil pokud možno tiše a nenápadně“.²⁷

Přestože z politického života odešel, nakonec jej nacisté stejně uvěznili. Na podzim 1944 strávil dva měsíce v cele, z jejíhož okna bylo vidět na probíhající popravy – jednou z obětí byl šestnáctiletý chlapec – a z místnosti nad sebou slyšel křik mučených vězňů.

Nakonec se synu Maxovi, který sloužil v německé armádě, podařilo dosáhnout otcova propuštění. Když americké tanky v únoru 1945 vjely do Porýní, začal se Adenauer zamýšlet nad tím, zda se pro něj ve vojensky zdrcené, morálně zdevastované, hospodářsky rozvrácené a politicky zhroucené zemi nerýsuje nějaké uplatnění.²⁸

Nástup do čela

Hitlerova zuřivá reakce na červencový puč v bouřlivém posledním roce druhé světové války zdecimovala řady jeho možných následníků. Někteří významní sociálnědemokratičtí politici – včetně Adenauerova pozdějšího rivala Kurta Schumachera – sice přežili

pobyt v koncentračních táborech a měli pro funkci kancléře dostatečnou politickou prestiž, ale postrádali veřejnou podporu v míře nutné k tomu, aby země přijala bezpodmínečnou kapitulaci a s ní související postihy – což byl nutný předpoklad k tomu, aby bylo možné získat důvěru západních Spojenců.

V květnu 1945 americké síly po obsazení Kolína nad Rýnem navrátily Adenauera do funkce primátora; když však bylo město v důsledku postupimské dohody převedeno pod britskou správu, vznikly rozepře a Britové Adenauera po několika měsících odvolali. Adenauer tak byl okupační mocností na nějakou dobu vyloučen z politického dění, tiše se ale soustředil na budování své politické základny a připravoval se tak na znovuzrození německé samostatnosti.

V prosinci 1945 se zúčastnil zakládací schůze nové strany ovlivněné katolickým i protestantským křesťanstvím. Akce se účastnili bývalí členové katolické strany Centrum, k níž Adenauer před válkou příslušel, i členové konzervativní Německé národní lidové strany a liberální Německé demokratické strany. Mnozí byli v opozici vůči Hitlerovi a někteří kvůli tomu skončili ve vězení. Skupině scházelo jasné politické směr i doktrína; diskuse se během úvodní schůze nesla spíše v socialistickém než klasicky liberálním duchu. Zčásti na Adenauerův popud byla otázka principů prozatím odsunuta stranou a skupina se pouze dohodla na názvu Křesťansko-demokratická unie (CDU).²⁹

Během následujícího měsíce se Adenauer aktivně zasazoval o to, aby byla CDU prodchnuta politickou filozofií demokracie, společenského konzervatismu a evropské integrace a aby odmítla nedávnou německou minulost i jakoukoli jinou formu totalitarismu. Na sjezdu významných členů CDU v lednu 1946, konaném v britské okupační zóně ve vestfálském Herfordu, Adenauer tyto principy rozvedl a utužil tu své vůdčí postavení v rodící se straně.

První poválečný projev přednesl 26. března 1946 a nastínil v něm své budoucí politické směřování. Zkritizoval počínání Německa za Hitlerovy vlády a tisícíhlavého publika v těžce poškozené aule kolínské univerzity se otázal, jak je vůbec možné, že se nacisté dostali k moci. Spáchali „těžké zločiny“, prohlásil, a Němci mohou dospět

k lepší budoucnosti jedině tak, že zúčtují se svou minulostí.³⁰ Je to pro obrození země nezbytné. Postoj Německa po druhé světové válce tak musí být opačný než po válce první: namísto toho, aby se znovu oddalo sebelítostivému nacionalismu, musí Německo hledat svou budoucnost ve sjednocující se Evropě. Adenauer na sjezdu vyhlásil strategii pokory.

Vysoký a stoicky vyhlížející Adenauer mluvil stroze, byť se zpěvavou porýnskou intonací, která působí mírněji než pruská němčina, v níž podle Marka Twaina věty pochodují jako ve vojenském šiku. (Až do pruského záboru v letech 1814–1815 mělo Porýní samostatnou historii.) Současně z něho vyzařovala vitalita a sebedůvěra. Jeho osobní styl byl pravým opakem hlučného charismatu Hitlerovy éry a snažil se napodobit povznesenou autoritativnost generace před první světovou válkou, která uznávala sebekázeň a sdílené hodnoty.

Všechny tyto osobní kvality spolu s úctou, kterou si získal díky desetiletí ostentativního odstupu od Hitlera, učinily z Adenauera hlavního kandidáta na předsedu nové demokratické strany. Kvůli dosažení svého cíle však neváhal sáhnout k praktickým manévřům. Při první schůzi CDU byla jedna židle postavena do čela stolu. Adenauer k ní došel a oznámil: „Narodil jsem se 5. ledna 1876, takže jsem tu nejspíš nejstarší. Pokud nikdo nic nenamítá, budu se považovat za předsedu z titulu seniority.“ Přítomné tím rozesmál, ale zároveň si získal jejich mlčenlivý souhlas; od té chvíle stranu řídil déle než 15 let.³¹

Program CDU, při jehož formulování hrál Adenauer klíčovou roli, Němce vybízel k odvržení minulosti a k přijetí ducha obnovy, založeného na křesťanských ideálech a demokratických zásadách:

Pryč s hesly překonané doby, pryč s únavou ze života a ze státu! Táž nouze nás všechny nutí vzít za veslo. Pohroužit se nyní do nihilismu a lhostejnosti by bylo zradou vlastní rodiny a německého národa. CDU vyzývá všechny budovatelské síly k neochvějně důvěře v dobré vlastnosti německého národa a k nepoddajnému odhodlání učinit křesťanskou myšlenku a vznešený ideál skutečné demokracie základem obnovy.³²

Adenauer si byl vždy vědom možnosti tragického vyústění, dokonce jím byl až posedlý. Německo podle jeho názoru nemělo dost sil na to, aby morálně či materiálně obstálo samo, a jakýkoli pokus v tomto směru by skončil pohromou. Nové Německo se svým umístěním uprostřed kontinentu se musí zříct mnoha svých dřívějších cílů a postojů, zvláště oportunistického využívání své zeměpisné polohy a pruského sklonu udržovat dobré vztahy s Ruskem. (Prusko, živná půda německého militarismu, přestalo coby stát uvnitř Německa formálně existovat výnosem Spojenců v roce 1947.) Adenauerovo Německo svou demokracii vnitrostátně ukotví v katolických regionech a v hodnotách ekumenického křesťanství a mezinárodně ve společenství se Západem, zvláště bezpečnostními svazky se Spojenými státy.³³

Za dočasné hlavní město Spolkové republiky Německo (až do znovusjednocení, kdy se metropole vrátila do Berlína) bylo zvoleno venkovsky idylické univerzitní město Bonn, nedotčené nálety. Tuto volbu Adenauer preferoval i osobně, neboť z Bonnu to bylo blízko do vsi Rhoendorfu, kde bydlel, a současně bylo město vzdálené politickému rozruchu. Volbu Bonnu měl příležitost ovlivnit v září 1948, kdy ještě nebyl kancléřem, z pozice předáka CDU a předsedy Parlamentní rady, skupiny německých politiků, které Spojenci pověřili úkolem naplánovat další politický vývoj a připravit novou německou ústavu neboli Základní zákon. Později prohodil, že radu přemluvil k výběru Bonnu pouze proto, že Rhoendorf se svými dvěma tisíci obyvateli byl na hlavní město příliš malý.³⁴ Již ve vážnějším tónu odmítl také mnohem kosmopolitnější Mnichov s tím, že Bavorsko je pověstné sentimentální vznětlivostí a – jak výsměšně prohlásil – hlavní město nemá ležet hned vedle bramborových lánů. Pohrdal rovněž velkými městy, jako byl Frankfurt, sídlo krátkodechého parlamentu v roce 1848; měl za to, že vyhlídky demokracie by tu mohly zakalit demonstrace a nepokoje.

Obnova občanského pořádku a jmenování kancléřem

V roce 1946 se zvolna rozeběhla obnova Německa, postupně byly vyhlašovány volby na stále vyšších administrativních úrovních, obnovovaly se správní struktury a politická zodpovědnost se soustavně přesouvala na Němce. V lednu 1947 přijaly USA a Velká Británie pro své zóny společnou hospodářskou politiku. K té se rok nato připojila Francie a vznikla tak „trojzóna“. Nově jmenovaný předseda Hospodářské rady, ekonom Ludwig Erhard, dohlédl na plynulý přechod k nové měně, německé marce, který spojil s odstraněním cenové regulace a přidělového systému. Erhardova odvážná ekonomická politika podnítila hospodářské oživení, jež nakonec umožnilo politickou rekonstrukci, opřenu o ústavu schválenou spojeneckými mocnostmi.³⁵

Čtyři roky po bezpodmínečné kapitulaci, 23. května 1949, vstoupila v platnost nová německá ústava (Základní zákon) a z trojice západních zón vznikla Spolková republika Německo. O několik měsíců později se sovětská okupační zóna proměnila v Německou demokratickou republiku.

Rozdělení Německa nyní zrcadlilo dělicí čáry v Evropě. Vyvrcholením zakládacího procesu byly srpnové volby do Spolkového sněmu. Patnáctého září pak Bundestag volil kancléře: k tomu byla podle ústavy potřebná absolutní většina hlasů a v zájmu vládní stability bylo možné kancléře odvolat výhradně tím, že absolutní většinu obdrží jeho nástupce. V parlamentu okleštěné země byl sice Adenauer zvolen většinou jediného hlasu (který, jak se dá předpokládat, si hodil sám), podařilo se mu však zvítězit i ve čtyřech následných volbách a ve funkci pak působil čtrnáct let.

Suverenita Německa ovšem podléhala přísným omezením. Spojenci, kteří v západním Německu prostřednictvím vysokých komisařů drželi nejvyšší moc, sice oficiálně vyhlásili, že se německý lid bude „těšit autonomii v nejvyšší možné míře“, avšak zároveň vytvořili seznam okruhů – sahající od zahraniční politiky až po „nakládání

s financemi, potravinami a dalšími zdroji“ –, v nichž budou mít poslední slovo vysocí komisaři a další okupační úřady.³⁶ Okupační statut (*Besatzungsstatut*), ze kterého čerpáme uvedené citáty a který byl schválen dva týdny před květnovým vznikem Spolkové republiky, stál nad Základním zákonem. S ním spojený Porúrský statut ustavoval kontrolu Spojenců nad touto průmyslovou oblastí a určoval kritéria demontáže německého průmyslu v rámci reparací.³⁷ Naproti tomu další průmyslová základna, údolí Sáry, obdržela relativně záhy zvláštní autonomní status.

Napětí panující mezi přetrvávající mocí Spojenců a obnovou německé autonomie bylo zvláště patrné 21. září 1949, kdy se v Bonnu shromáždila trojice vysokých komisařů, aby Adenauera uvítala jakožto nového kancléře Spolkové republiky a prvního legitimního představitele země po Hitlerově pádu. Adenauer před ceremonií slíbil, že nebude protestovat proti rozdělení Německa a proti omezení suverenity statuty vyhlášenými Spojenci v návaznosti na bezpodmínečnou kapitulaci Německa. Využil však dané příležitosti k tomu, aby předvedl, že se tomuto stavu věcí podvolí důstojně a sebevědomě. Pro kancléře bylo vyhrazeno místo mimo červený koberec, kde se shromáždili vysocí komisaři. Poté, co se ceremonie rozeběhla, Adenauer naprosto porušil protokol, opustil své místo a postavil se na červený koberec *vedle* vysokých komisařů. Dal tím najevo, že Spolková republika sice přijímá důsledky dřívějších německých zločinů, ale do budoucna bude požadovat rovnoprávnost.

V krátkém přejímacím proslovu Adenauer zdůraznil, že z pozice kancléře akceptuje Okupační statut a další omezení suverenity. Poukázal na skutečnost, že podřízení Německa těmto ustanovením je ve statutu spojeno s jeho rozdělením. Vyzval proto vysoké komisaře, aby oplátkou za tyto ústupky prosazovali jednotlivá ustanovení „liberálně a velkoryse“ a využívali klauzulí skýtajících prostor pro změny a úpravy, jež by mohly německému lidu po určité době umožnit dosažení „plné svobody“.

Jádrem přejímacího proslovu ovšem nebyl apel na velkorysost vítězů, nýbrž Adenauerova bezprecedentní vize nové Evropy, do níž byl odhodlán nové Německo začlenit. Jednoznačně odmítl jakýkoli

návrat k nacionalismu a k motivacím předválečné Evropy, naopak předložil argumenty pro výstavbu „konstruktivní a realizovatelné evropské federace“ s cílem překonat

úzké nacionalistické pojetí států, jak vládlo v 19. a na počátku 20. století. ... Pokud se nyní vrátíme ke zdrojům naší evropské civilizace, zrozené z křesťanství, je vyloučeno, že by se nám nepodařilo obnovit jednotu evropského života ve všech oblastech. V tom tkví jediná účinná záruka udržení míru.³⁸

Adenauerův proslov nastiňoval hlubokou proměnu země. V kontextu bezpodmínečné kapitulace se současně jednalo o inteligentní apel na rovnoprávnost s vítězi, jediný, jaký Německo mohlo přednést.

Kromě toho projev otevřel ještě zásadnější vyhlídky. Nový kancléř akceptoval časově neurčité, možná i trvalé rozdělení země a současně vyhlášoval zahraniční politiku partnerství s cizími mocnostmi, které nyní zemi okupují. Uznával podřízenost Německa, ale současně vyhlášoval jako národní cíl federativní sepětí s historickými protivníky v Evropě a spojenectví s USA.

Tyto vizionářské ideje Adenauer představil bez řečnických příkras. Národní povinnosti, jak je vnímal on, se legitimizují samy; rétorická květnatost by mohla toto základní pochopení jediné narušit. Zároveň Adenauerův nenápadný styl naznačoval, s jakou rolí počítá pro Německo při utváření nové, konsenzuální Evropy.

Po více než sto letech to bylo poprvé, kdy se vůdčí představitel evropské země pokoušel svou vlast znovu začlenit do mezinárodního uspořádání. Na konci napoleonských válek byla Francie na hlavu poražena a její metropoli okupovaly cizí oddíly, avšak jednotu země zůstávala nenarušena a poválečný Vídeňský kongres akceptoval Talleyranda za představitele Francie jakožto historického státu s rovnými právy. Konrad Adenauer měl splnit podobný úkol za mnohem tíživějších okolností: sousední státy jeho zemi *neakceptovaly* jakožto rovnoprávnou. Německo v jejich očích zůstávalo „v podmínce“.

Pro demoralizovanou společnost, jež utrpěla porážku, představuje přechod k obnovené demokratické suverenitě jednu z největších státnických výzev. Vítězové se zdráhají poskytnout někdejšímu

nepříteli jakékoli oficiální pravomoci, natož reálnou schopnost nabýt dřívější síly. Zdrčený poražený dosahuje pokroku v takovém tempu a míře, v níž je s to si znovu získat kontrolu nad vlastní budoucností. Adenauer měl schopnosti potřebné k tomu, aby ho tyto rozpory nesvazovaly. Jeho strategie pokory zahrnovala čtyři složky: přijetí důsledků porážky, obnovení důvěry vítězů, vybudování demokratické společnosti a vytvoření evropské federace, jež by se nad historické rozdělení Evropy dokázala povznést.

Cesta k nové národní identitě

Za klíčový krok k obnově německého postavení ve světě Adenauer považoval utužení svazků se Západem, zvláště s USA. Dean Acheson v pamětech nadšeně popisuje, jak se roku 1949 coby americký ministr zahraničí s Adenauerem poprvé sešel:

Silně na mě zapůsobilo, jak byl jeho přístup imaginativní a zároveň prozíravý. Jeho hlavní starostí bylo plné začlenění Německa do západní Evropy. Přiřkl tomuto cíli vyšší prioritu než znovusjednocení nešťastně rozděleného Německa a chápal, proč to sousedé mohou považovat takřka za nutnou podmínku znovusjednocení. ... Chtěl, aby se Němci stali občany Evropy, aby spolupracovali – především s Francií – na rozvoji společných zájmů a hodnot a na zahlazení sporů z posledních staletí. ... Němci musí stát v čele evropského znovuzrození.³⁹

Spojené státy sehrály zásadní roli tím, že tyto cíle podpořily plánem hospodářského oživení. Generál George C. Marshall, Achesonův předchůdce v úřadu ministra zahraničí a předtím náčelník generálního štábu, tento plán zformuloval 5. června 1947 při svém projevu na Harvardově univerzitě:

Naše politika není zaměřena proti žádné zemi ani doktríně, nýbrž proti hladu, chudobě, zoufalství a chaosu. Jejím univerzálním cílem by mělo být oživení fungující ekonomiky, umožňující zrod politických a společenských podmínek, v nichž mohou fungovat svobodné instituce.⁴⁰

Adenauer bral Marshallův projev a následný oficiální plán jako podklad pro svůj souhlas s dohodou o Porúří z roku 1949, což byl další nástroj, jak si Spojenci uchovávali dohled nad německým průmyslem. Marshallův plán kancléř chápal jako brzdu možných nároků na reparace, ale především jako první krok k federalizaci Evropy:

Pokud bude Porúřský statut využit jako nástroj k přiškrcení německého hospodářství, pak Marshallův plán nedává smysl. ... Pokud ale bude Porúřského statutu využito jako nástroje v zájmu Německa a Evropy a pokud znamená počátek nového ekonomického uspořádání v západní Evropě, pak se může stát slibným východiskem evropské spolupráce.⁴¹

Paradoxně se Adenauerovým hlavním vnitropolitickým protivníkem nyní stala Sociálnědemokratická strana Německa (SPD) vedená Kurtem Schumacherem. Již od zrodu německého státu byla SPD historicky spjata s demokracií, avšak v éře císařství byla coby marxistická strana považována za nedostatečně nacionalistickou, a zůstala proto izolována od vůdcích elit. Nynější předseda Schumacher, jehož zdraví bylo nalomeno deseti lety nacistického věznění, dospěl k názoru, že pokud se jeho strana nedokáže etablovat jako *národní*, nemůže v poválečných volbách zvítězit. Adenauerovu strategii obnovy, vycházející z podvolení se vítězům, proto odmítal: „Jakožto národ musíme provádět německou politiku, to jest politiku, která není určována cizí vůlí, nýbrž je plodem vůle našeho lidu.“⁴² Začal požadovat populismus *sui generis*. Z hlediska vývoje SPD to sice bylo pochopitelné, avšak vznikal tím neúnosný rozpor se skutečností, že země podepsala bezpodmínečnou kapitulaci, a se zkušeností, kterou za Hitlerovy éry učinila Evropa.

Adenauer s SPD sdílel demokratické principy, současně však

měl pro přijetí demokracie i strategické důvody. Byl odhodlán učinit z podřízenosti ctnost a chápal, že dočasná nerovnoprávnost je nutnou podmínkou rovnosti. Jasně to vyjádřil při parlamentní rozpravě v listopadu 1949, když v naprostém rozporu se svým obvyklým počináním zakřičel: „Kdo si myslíte, že prohrál válku?“⁴³ Jedinou cestou vpřed je podrobení se: „Spojenci mi řekli, že demontáž továren bude zastavena jedině tehdy, pokud vyhovím touze Spojenců po bezpečnosti,“ vysvětloval, načež se suše zeptal: „Chce snad socialistická strana, aby demontáž došla až do hořkého konce?“⁴⁴

Dalším základním Adenauerovým cílem bylo usmíření s Francií. S francouzským ministrem zahraničí Robertem Schumanem se Adenauer poprvé setkal v roce 1948. Cílem francouzské politiky v té době bylo zbavit Německo průmyslového potenciálu a dostat Sársko pod francouzskou kontrolu. Adenauer problém představil odlišně: skutečná výzva není strategická či finanční, nýbrž politická a etická. V červnu 1949, kdy ještě nebyl kancléřem, toto téma rozvinul v dopise Schumanovi:

Jakýkoli hospodářský náskok, jehož [jiná] země dosáhne přidělením demontovaných továren, je podle mého mínění zastíněn ohromnou újmou, kterou to napáchá na morálce německého lidu. ... Vzhledem k tomu, jak citlivě vnímáte problematiku smíru mezi Francií a Německem a principu evropské spolupráce, Vás prosím, abyste našel způsob, jak tato naprosto nepochopitelná opatření ukončit.⁴⁵

Na domácí půdě Adenauer zdůrazňoval, že spolupráce na odvetných opatřeních Spojenců představuje jedinou rozumnou cestu vpřed. Třetího listopadu 1949 poskytl rozhovor německému týdeníku *Die Zeit*:

Pokud se vůči Porúrskému statutu a správě Porúří postavíme čistě negativně, Francie si to vyloží jako znamení německého nacionalismu, jako vzdor, kterým odmítáme veškerý dohled. Takový postoj se bude jevit jako pasivní rezistence proti bezpečnosti jako takové. A tomu se musíme vyhnout především.⁴⁶

Adenauerova metoda přinášela plody: ještě téhož měsíce ho Spojenci vyzvali k vyjednání nového vztahu s okupační správou, zahrnujícího snížení počtu továren určených k demontáži a vytyčení cesty pro vstup Německa do Rady Evropy, založené téhož roku. Dvacátého čtvrtého listopadu předložil Adenauer novou dohodu Spolkovému sněmu, kterým nadále zmítal nacionalismus. Schumacher se nechal strhnout k tomu, že Adenauera označil za „kancléře Spojenců“, a byl mu za to pozastaven poslanecký mandát; brzy mu však byl navrácen a Schumacher ve svém útoku okamžitě pokračoval.⁴⁷ Adenauer v odpovědi zdůraznil, že cestou k rovnosti je pokora:

Ve všem, co činíme, musíme dle mého názoru jasně přiznávat, že jsme v důsledku naprostého zhroutilí zcela bezmocní. Je nutné jasně říct, že při jednáních, která my Němci musíme vést se Spojenci kvůli tomu, abychom postupně dosáhli většího podílu na moci, hraje velice významnou roli psychologický moment. Není možné od začátku vznášet požadavky a očekávat důvěru. Nemůžeme a nesmíme předpokládat, že u ostatních došlo znenadání k naprosté změně naladění vůči Německu, nýbrž musíme chápat, že důvěru lze obnovit jen zvolna a postupně.⁴⁸

Sousední země přivítaly Adenauerův přístup vřeleji než domácí kritikové. V březnu 1950 nabídla Rada Evropy Spolkové republice Německo přidružené členství. V podkladech pro jednání vlády Adenauer ministry vybízel k přijetí členství i přes jeho druhořadý status: „Zatím je to jediná cesta. Musím varovat proti tomu, abychom Německo zatížili nenávisť kvůli tomu, že přivedlo evropská jednání vniveč.“⁴⁹

Tři měsíce nato Robert Schuman, odhodlaný provázat Německo s Francií, předložil plán, jak nahradit stávající správu Porúří. Schumanův plán, zveřejněný 9. května 1950, počítal s vytvořením Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO); navenek se jednalo o společný trh pro tyto komodity, základní cíl byl však politický. S takovouto dohodou se podle Schumana „válka mezi Francií a Německem stane nejenom nemyslitelnou, ale i materiálně vyloučenou“.⁵⁰

V podobném tónu podpořil tento záměr na tiskové konferenci Adenauer s tím, že plán „klade skutečné základy pro odstranění

veškerého budoucího konfliktu mezi Francií a Německem“.⁵¹ Schumanovu tezi Adenauer dále podpořil při jednání s generálním komisařem Francouzské státní plánovací komise Jeanem Monnetem, pozdějším prvním předsedou (1952–1955) Vysokého úřadu ESUO: „Vlády, které se zapojí, by se neměly starat v první řadě o své technické úkoly, nýbrž o morální zodpovědnost tváří v tvář velkým nadějím, které tento návrh vyvolal.“⁵² A na význam nemateriálních cílů Adenauer znovu upozornil v dopise Schumanovi z 23. května 1950: „Uspějeme jedině tehdy, pokud nedovolíme, aby byla naše práce vedena výhradně technickými a ekonomickými ohledy, a vystavíme ji na etických základech.“⁵³

Schumanův plán urychlil vstup Německa do sjednocující se Evropy. Jak to v bonnském proslovu z února 1951 vyjádřil Adenauer:

Schumanův plán slouží výstavbě sjednocené Evropy. Proto jsme ideu, kterou je Schumanův plán nesen, od počátku vnímali vstřícně. Zůstali jsme této myšlence věrni, přestože to pro nás někdy bylo krajně obtížné.⁵⁴

Charta ESUO byla signována 19. března 1951. V lednu následujícího roku ji Bundestag ratifikoval poměrem 378 ku 143 hlasům.⁵⁵ Spolková rada, tj. horní parlamentní komora, která reprezentovala deset spolkových zemí, dala najevo přetrvávající nacionální sentimenty, když Adenauera vyzvala, aby „zajistil, že Spojenecká kontrolní rada zruší všechna omezení výroby železa a oceli v Německu a že Západní Berlín bude výslovně zahrnut do území spadajícího pod ESUO“.⁵⁶ Nakonec byl Západní Berlín opravdu jmenovitě zahrnut do území ESUO a německá výroba oceli a uhlí se pod dohledem nového Společenství zvýšila. Navíc se uskutečnil i Schumanův návrh na to, aby ESUO oficiálně převzalo správu Porúří, v Německu přijímanou s antipatiemi.

Za pouhé dva roky od nástupu do funkce kancléře Adenauer dosáhl toho, že se Německo spolupodílelo na evropské integraci – a dosáhl toho politikou, jež usilovala o překonání německé minulosti. Není pochyb o tom, že jeho motivace nebyla jen etická, ale zčásti též taktická a nacionální. Taktika se však prolínala se strategií a Adenauerova strategie se měnila v dějiny.

Sovětský nátlak a znovuvyzbrojení

Sovětský svaz považoval obnovu západoněmecké ekonomiky a postupné ustavování německých politických institucí za přímou újmu. Komunistická hrozba začala zastiňovat obavy západních demokracií ze vzrůstajícího se Německa. V červnu 1948 Sovětský svaz zablokoval přístupové cesty do Berlína z okolní sovětské okupační zóny – v ostrém rozporu s dohodou o správě Berlína čtyřmi mocnostmi, jak byla přijata na postupimské konferenci roku 1945. Američané sklenuli do Západního Berlína letecký most a sovětské vydírání skončilo nezdarem. Spojené státy daly jasně najevo, že zhroucení Berlína nepřipustí, a pokud by to bylo nezbytné, uchýlily by se kvůli zajištění přístupových cest k vojenské eskalaci. V květnu 1949 Stalin blokádu odvolal. Sedmého října 1949 se sovětská okupační zóna změnila v suverénní, byť satelitní stát. Rozdělení Německa tím bylo zpečetěno.

V rámci tohoto vystupňování svého angažmá ustavila Amerika se spojenci důležitý pilíř své následné zahraniční politiky: Severoatlantickou alianci. Přestože Spolková republika zůstávala nevyzbrojená a striktně vzato nebyla členem NATO, ocitla se roku 1949 pod ochranou nové organizace, a de facto tak od USA obdržela jednostrannou garanci své územní celistvosti. Rok nato však severokorejská invaze do Jižní Koreje spojence přesvědčila, že čelí globálnímu komunistickému nebezpečí. Prezident Truman v reakci na prosby Evropanů jmenoval vrchním velitelem NATO generála Dwighta Eisenhowera a ten jasně prohlásil, že obrana Evropy vyžaduje třicet divizí (zhruba čtyři sta padesát tisíc vojáků).⁵⁷ Tohoto početního stavu nebylo možné dosáhnout bez účasti Německa.

K představě, že by se významnou vojenskou složkou západní obrany měla stát země, která je jen před pár lety surově napadla, se spojenci Američanů zpočátku stavěli s pochopitelným zdráháním. Západoevropští představitelé nejprve požadovali, aby jednotky určené pro obranu Německa dodaly jiné země. Po delším zamyšlení a na naléhání Američanů jich však většina uznala, že bez německého vojenského přispění nelze obranu Německa zajistit.

Adenauer se v pamětech zamýšlí nad tím, jak válka v Koreji skoncovala se snahami o oslabování Německa:

Bylo v zájmu Spojených států, aby Německo znovu zesílilo. Veškerá diskriminační opatření, jako byl Porúrský statut, Okupační statut nebo ustanovení o omezeném znovuvyzbrojení Německa, proto musela být jen přechodná.⁵⁸

Adenauer považoval znovuvyzbrojení Německa za nezbytné jak pro obnovu německé politické identity, tak pro celou Evropu. Ve snaze nezkomplikovat postup k německému členství v evropských institucích nejprve veřejně diskusi na toto téma bránil, ale pak své stanovisko rychle změnil. Pokud by se západnímu Německu nedala svěřit obrana země nebo pokud by si stát v tomto směru sám nevěřil, mohlo by to otrástit důvěrou spojenců, tvrdil.⁵⁹

Znovuvyzbrojení Německa formálně navrhly Velká Británie a Spojené státy v srpnu 1950 a Německo je rychle schválilo. Francie reagovala váhavě, předložením „Plevenova plánu“ z října 1950, který počítal s národnostně smíšenou evropskou armádou zahrnující i německé jednotky. Byla zformulována předběžná smlouva o vzniku Evropského obranného společenství (EDC), zahrnujícího též německý kontingent. Poté, co Adenauer s návrhem smlouvy seznámil významné poslance německého parlamentu, vypukl ostrý spor.⁶⁰ Schumacher smlouvu neváhal označit za „vítězství spojenecko-klerikální koalice nad německým lidem“.⁶¹

Ve snaze zabránit znovuvyzbrojení Německa a vzniku Evropského obranného společenství Stalin v březnu 1952 formálně navrhl sjednocení Německa pod pěti podmínkami: (a) do roka budou ze země staženy všechny okupační jednotky včetně sovětských, (b) jednotné Německo bude neutrální a nevstoupí do žádných spojeneckých svazků, (c) jednotné Německo přijme hranice z roku 1945, tedy linii na Odře a Nise, vytyčující spornou poválečnou hranici s Polskem, (d) německá ekonomika nebude omezována podmínkami diktovanými zvenčí, tj. bude zrušen Porúrský statut, omezující rozmach německého hospodářství, a (e) jednotné Německo bude mít právo vybudovat si vlastní ozbrojené síly. Tyto návrhy byly

adresovány západním Spojencům a upozorňovaly tak na druhořadé postavení Německa.

Mínil Stalin svou nabídku upřímně? Nebo se jen pokoušel Adenauera zkompromitovat tím, že ho donutí hájit rozdělené Německo uprostřed Evropy namísto Německa jednotného, národního a neutrálního? De facto žádal, aby se Adenauer oplátkou za sjednocení zřekl veškerého pokroku dosaženého v evropské integraci.

Z dobových dokumentů vyplývá, že sovětský vůdce svou nabídku učinil až poté, co se mu od jeho ministra zahraničí dostalo opakovaného ujištění, že bude odmítnuta. Přesto se Adenauer na jednu ocitl v obtížném postavení. Vůbec poprvé od chvíle, kdy země bezpodmínečně kapitulovala, se před spojeneckými mocnostmi a německým lidem vynořila oficiální možnost sjednocení Německa. Schumacher tvrdil, že si země nesmí nechat příležitost k vyjednávání ujít a že Spolkový sněm nesmí ratifikovat ustavení Evropského obranného společenství, dokud nebude Stalinův podnět analyzován. „Kdokoli za stávajících okolností schválí EDC,“ prohlásil, „nemůže se označovat za Němce.“⁶²

Adenauer však nezakolísal. Chápal, že jakákoli jednání by nejspíš vyzněla do ztracena a přesunula by otázku sjednocení Německa na ideologickou půdu, na níž by se země ocitla v osamění, a na všech stranách by vyvolávala jen obavy. Pokud by Německo činilo jednostranné kroky, změnila by se jednání v bitvu, v níž si Evropané budou řešit vzájemné rozpory.

Adenauer se podobným dilematům vyhnul tím, že ke Stalinově nótě veřejně nezaujal žádné stanovisko a vyjádření k ní odkládal až do chvíle, kdy okupační mocnosti přijaly plán svobodných voleb a jeho začlenění do německé ústavy. V mezidobí hájil ratifikaci smlouvy o EDC ve jménu společné spojenecké obrany.

Tím se – řečeno slovy britského ministra zahraničí Anthonyho Edena – spustila „válka nót“. Adenauera podporoval Eisenhower, v té době kandidát na prezidenta Spojených států a až do 30. května 1952 vrchní velitel NATO. Velká Británie a Francie, vedeny spíše obavami z neutrálního Německa než z nátlaku Sovětů, na Adenauerův gambit přistoupily. Dosažený konsenzus byl vyjádřen ve spojeneckých

nótách, zaslanych do Kremli 25. března a 13. května a požadujících jako nezbytný úvodní krok sjednocení svobodné volby v západním i východním Německu. Sověti v odpovědi z 24. května prohlásili, že v důsledku spojeneckých nót se jakákoli možnost sjednocení Německa odkládá „na neurčito“.⁶³

Jelikož se tak evropský projekt zdánlivě rodil na úkor sjednocení Německa, bylo pro Adenauera krajně naléhavé prokázat jeho potenciál. Dvacátého šestého května 1952 podepsal smlouvy Evropského obranného společenství a den nato smlouvu v Paříži signovali ministři zahraničí všech šesti zakladatelských zemí. Ve Francii však přetrvávala značná neochota k budování společné armády se zemí, s níž válčila každá generace Francouzů už od 16. století, se zemí, která během první světové války část Francie vyplenila a za druhé světové války celé území okupovala. Dva roky po uzavření smlouvy, 30. srpna 1954, francouzské Národní shromáždění odmítlo smlouvu o EDC ratifikovat a současně zamítlo i Plevelův plán.

Adenauer to označil za „černý den pro Evropu“⁶⁴ a před lucemburskými a belgickými zástupci neskrýval své zneklidnění:

Jsem pevně, stoprocentně přesvědčen, že národní armáda, ke které nás [francouzský předseda vlády Pierre] Mendès-France nutí, bude pro Německo i pro Evropu velkým nebezpečím. Nevím, co se s Německem stane, až tu nebudu, pokud se nám nepodaří včas vybudovat Evropu.⁶⁵

Adenauer, tísněn těmito obavami, se projektu EDC zřekl a osobně vedl se Spojenci tajná jednání o obrysech německé národní armády.

Klíčovou roli přitom sehrálo americké vedení. Eisenhower, jenž byl v listopadu 1952 zvolen prezidentem, rozhodl, že sjednocení Evropy a její společná obrana zahrnující i Spolkovou republiku představuje – řečeno slovy historika –

klíč otevírající dveře k současnému řešení řady problémů a především zajišťující svého druhu „dvojitě zadržování“: Sovětský svaz je možné udržet mimo Evropu a Německo naopak uvnitř – tak, aby SSSR ani Německo nemohly kontinent ovládnout.⁶⁶

Eisenhower společně s britským ministrem zahraničí Edenem připravil úpravu smlouvy o EDC tak, aby umožňovala vznik německé armády. Necelou dekádu po bezpodmínečné kapitulaci spatřilo světlo světa plán na vytvoření sil NATO tvořených federací národních armád včetně té německé.

Vyvrcholením těchto snah byla Adenauerova návštěva Washingtonu v roce 1953. Osmého dubna se poklonil u hrobu neznámého vojína. Nad Arlingtonským národním hřbitovem zavlála německá vlajka, černo-červenozlatá trikolora Spolkové republiky Německo namísto černé pruské orlice s meči nebo hákového kříže třetí říše. Kancléřovy kroky k památníku provázela salva jednadvaceti děl – a právě tímto výjevem Adenauer zakončil svazek pamětí věnovaných období let 1945–1953:

Americká vojenská kapela hrála německou hymnu. Viděl jsem, jak po jedné tváři stékají slzy, a sám jsem byl hluboce dojat. Od naprosté katastrofy roku 1945 k tomuto okamžiku v roce 1953, kdy se na národním hřbitově Spojených států rozezněla německá hymna, vedla dlouhá a těžká cesta.⁶⁷

Během zbývajících let ve funkci Adenauer vybudoval nové ozbrojené síly, aniž by přitom oživil ducha historického militarismu. Počátkem roku 1964 již bundeswehr vykazoval celkový početní stav 415 tisíc mužů. Jeden historik jej označil za „hrot kopí“ Severoatlantické aliance a „úhelný kámen“ západoevropské obrany proti konvenčnímu sovětskému útoku.⁶⁸ Především však německá armáda zaštiťovala opětovné začlenění SRN do mezinárodní diplomacie, neboť byla zhmotněním faktu, že se nové Německo těší důvěře spojenců z NATO a zodpovědně se podílí na společné obraně.

Politického kapitálu, nahromaděného v procesu budování NATO, Adenauer využil k uskutečnění své bytostné touhy skoncovat s okupací Německa. V zájmu plného členství v NATO a postupného rušení Okupačního statutu v roce 1954 souhlasil s tím, že otázku Sárska – kde se Paříž snažila uchovat neutrální protektorát zaštiťovaný francouzskou okupací – odloží do roku 1957. K tomu, aby Spolkový sněm obě smlouvy v únoru 1955 ratifikoval, bylo potřeba složitých parlamentních manévru.⁶⁹

Poté, co smlouvy 5. května 1955 vstoupily v platnost, se Spolková republika znovu stala suverénním státem. Zatímco o šest let dříve museli Adenauerovo zvolení ratifikovat vysocí komisaři Spojenců, nyní svůj úřad dobrovolně zrušili. Kancléř stanul na schodišti svého sídla, paláce Schaumburg, a nad vládními budovami v celém Bonnu zavlála německá vlajka. Adenauer tím splnil svůj první velký úkol: zajistil mírový, rychlý a konsenzuální konec Okupačního statutu.⁷⁰

Symbolem toho, že je Německo plně oddáno evropskému partnerství a Severoatlantické alianci, se o dva dny později stala návštěva německé delegace pod kancléřovým vedením v Paříži, kde Německo obdrželo plnoprávné členství v NATO. Během šesti osudových let Adenauer přivedl svou zemi od poválečného rozštěpení a limitů nastolených Okupačním statutem a reparacemi k účasti na vzniku Evropského společenství a k plnému členství v NATO. Strategie pokory dosáhla svého cíle – rovnoprávnosti – díky novému evropskému uspořádání manifestovanému Adenauerovou inaugurací.

Nesmazatelná minulost: reparace pro židovský národ

Etická báze zahraniční politiky, o kterou se Adenauer opíral při jednáních se západními Spojenci, byla zvláště komplexní ve vztahu k židovskému národu. Nacistické krutosti vůči Židům byly obrovské rozsahem, brutální a nemilosrdně prosazované. Metodicky naplánovaná a systematicky uskutečňovaná vyhlazovací politika způsobila smrt asi šesti milionů Židů – více než třetiny světové židovské populace.

Na sklonku války zařadili západní Spojenci nacistické zločiny do kategorie podléhající automatickému zatčení, zčásti spočívajícímu na postavení obviněného v hierarchii NSDAP a prováděnému personálem spojeneckých výzvědných služeb. Na počátku okupace těmto kategoriím obvinění podléhaly desetitisíce lidí. Jak správa

státu postupně přecházela do rukou západoněmecké vlády, dělo se totéž i s procesem denacifikace – a ten se proto stával vnitropolitickým problémem. Adenauer považoval reparace odškodňující židovský národ za morální povinnost a současně byl přesvědčen, že jsou jednoznačně v německém státním zájmu. K procesu denacifikace se stavěl méně jasně; byl totiž současně předsedou CDU a v této své roli si ostře uvědomoval, že jakákoli snaha o striktní postup zasáhne významnou část jeho voličů.

Omezil proto denacifikaci na politicky zvládnutelné množství lidí a namísto odplaty prosazoval především domácí smír a vyplacení náhrad židovským přeživším. V praxi to znamenalo, že se vyšetřování válečných zločinů zaměřovalo především na někdejší vysoce postavené nacisty a na hodnostáře, jejichž konkrétní zločiny bylo možné dokázat před soudem. To samozřejmě vytvářelo rozsáhlou šedou zónu – jak dokládá fakt, že šéfem Adenauerovy kanceláře se stal Hans Globke, významný spoluautor norimberských rasových zákonů. Zároveň však Adenauer neochvějně trval na tom, že Německu z jeho nacistické minulosti vyplývají určité morální závazky. Na znamení kajícího a ve snaze o spravedlnost a smír s židovským národem proto zahájil státní jednání o reparacích, a to jak s vedením židovských organizací, tak se Státem Izrael, jež uznal za představitele celého židovského národa.

V březnu 1952 zaslala izraelská vláda čtveřici okupačních mocností a dvojici německých vlád žádost o reparace pro přeživší a jejich dědice ve výši 1,5 miliardy dolarů. Sovětský svaz a NDR se zdržely přímé odpovědi. Adenauer však jménem Spolkové republiky odpověděl a 27. září 1951 se na Spolkový sněm obrátil těmito slovy:

Ve jménu německého národa ... byly napáchány nevýslovné zločiny, jež si žádají morální a hmotnou nápravu [*Wiedergutmachung*]. Jsou to zločiny na jednotlivcích i na židovském majetku, jehož vlastníci již nežijí. ... Na této úrovni byly podniknuty první kroky. Mnohé teprve zbývá učinit. Vláda Spolkové republiky podpoří rychlé přijetí zákona o restitucích a jejich spravedlivou realizaci. Část dohledatelného židovského majetku bude navrácena. Další restituice bude následovat.⁷¹

Je nyní německou povinností vyřešit tento problém tak, aby se tím „usnadnila cesta k vnitřnímu očišťení“, dodal ještě kancléř.⁷²

Zákon o reparacích byl parlamentem schválen 18. května 1953. Proti bylo čtrnáct komunistických poslanců, kteří se dovolávali německé národní cti. Jednohlasně reparace podpořila sociálnědemokratická frakce. Podpora vládních stran byla smíšená: z koalice pod vedením CDU bylo pro 106 poslanců; 86 poslanců – především z konzervativního bavorského křídla CDU – se hlasování zdrželo.⁷³

I přes tento rozporuplný výsledek však Adenauer dosáhl svého cíle. Pomoc, kterou Izrael obdržel od Německa, shrnuje historik Jeffrey Herf:

Západoněmecké dodávky lodí, strojírenských výrobků, vlaků, aut, lékařského vybavení atd. představovaly 10–15 procent ročního izraelského dovozu. Podle západoněmeckých hlášení dosahovaly výplaty náhrad individuálním přeživším nacistické politické, rasové a náboženské perzekuce – přičemž většinu představovali přeživší Židé – souhrnné výše 40,4 miliardy marek k roku 1971, 77 miliard marek k roku 1986 a 96 miliard marek k roku 1995; celková suma je odhadována asi na 124 miliard marek.⁷⁴

Občané Izraele se však k přijímání „krvavých peněz“ coby kajicné náhrady za vražednou genocidu stavěli rozpolceně. V izraelském Knesetu probíhaly ostré diskuse, provázené demonstracemi v ulicích. Adenauer zůstal celou dobu v osobním kontaktu se zakladatelem Světového židovského kongresu Nahumem Goldmannem.

Spolková republika navázala s Izraelem plně diplomatické styky v roce 1965, dva roky před Adenauerovým odchodem z úřadu. Rok nato Adenauer soukromě navštívil Izrael, v té době domov asi sto padesáti tisíc přeživších holokaustu. Po příjezdu uvedl: „V mém životě je to jeden z nejvznešenějších a nejkrásnějších okamžiků. ... Když jsem se stal kancléřem, nikdy by mne nenapadlo, že budu jednoho dne pozván k návštěvě Izraele.“⁷⁵

Vzdor slibnému začátku však během návštěvy – možná nepřekvapivě – vyplulo na povrch napětí mezi devadesátiletým Adenauerem a izraelským premiérem Levim Eškolem. „Nezapomněli jsme

a nikdy nezapomeneme na hrůzný holokaust, při němž zahynulo šest milionů příslušníků našeho národa. Německo-izraelské vztahy nemohou být normálními vztahy,“ řekl Eškol Adenauerovi při večeri uspořádané na počest německého státníka.⁷⁶ Dodal, že německé reparace Izraeli jsou „pouze symbolické“ a nemohou „smazat tragédii, jež se udála“. Adenauer vyrovnaně odpověděl: „Vím, jak je pro židovský národ těžké zapomenout na minulost, ale když neuznáte naši dobrou vůli, nemůže z toho vzejít nic dobrého.“⁷⁷

Nejpamětihodnější chvíle během Adenauerovy cesty do Izraele se odehrály při návštěvě muzea a památníku Jad vašem na západním svahu Herzlovy hory v Jeruzalémě.⁷⁸ Adenauer v uctivém tichu vstoupil do Pamětní dvorany, klenutého, matně osvětleného sálu, jehož střecha připomíná stanovou plachtu. Zapálil zde svíčku a položil věnec u památníku neznámých obětí vyhlazovacích táborů. Když mu byl neočekávaně věnován odznak s hebrejským slovem „Pamatuj“, odpověděl: „I bez tohoto odznaku nikdy nezapomenu.“⁷⁹

Suezská a berlínská krize

Ukončení okupace a začlenění Německa do evropského a mezinárodního pořádku znamenalo pro Adenauera vrchol jeho historických snah. Dějiny ale neskýtají čas k odpočinku. Rok po obnovení německé suverenity otrásl konflikt na Blízkém východě samotnými základy Severoatlantické aliance.

Koncem října 1956 byl Adenauer šokován rozhodnutím USA podpořit rezoluci Valného shromáždění OSN, jež odsuzovala francouzsko-britský vojenský zásah proti egyptskému znárodnění Suezského průplavu. Adenauer považoval skutečnost, že Aliance bude chránit bytostné zájmy každého člena, za základní princip NATO. Oficiální opozice USA vůči Velké Británii a Francii na půdě OSN však Ameriku odtrhla od jejích hlavních spojenců přímo ve chvíli

provádění vojenského zásahu, který tito spojenci chápali jako svůj státní zájem. Je možné, že jiné země – zvláště Německo – potká v budoucnu podobný osud?

Svůj názor dal Adenauer najevo – byť jen v úzkém kruhu zahrnujícím francouzského premiéra Guye Molleta a ministra zahraničí Christiana Pineaua – při běžné pracovní návštěvě Paříže v listopadu 1956, kde měl jednat o agentuře Euratom (Evropské společenství pro atomovou energii). Adenauerův vlak dorazil do Paříže 6. listopadu, den poté, co předseda sovětské vlády Bulganin – hlavní podpořovatel a dodavatel zbraní Násirovu režimu – pohrozil raketovými útoky na Británii a Francii, pokud vojenskou operaci v Suezském průplavu nezastaví.

Francouzská vláda Adenauera přivítala nezvykle vřele: hold mu vzdala setnina Civilní gardy, zazněly obě hymny.⁸⁰ Jeden člen Adenauerovy delegace popsal dění následovně:

Kancleř přijal vojenský hold nehybně jako socha. Vzpomínal jsem na výjev na Arlingtonském národním hřbitově u Washingtonu [v roce 1953]. I ty nejotrlejší musel dojmout význam oné chvíle a její symbolika. V nejtěžší hodině, kterou Francie od konce války zakusila, vlády obou zemí stály bok po boku.⁸¹

Během pařížské návštěvy se Adenauer dozvěděl, že USA odmítly zastavit svůj tlak na britskou libru, což byla pro spojence v Londýně zásadní rána. Byl událostí sklíčen, avšak ne natolik, aby to otrásl jeho přesvědčením o významu NATO; udržení evropských vazeb na Ameriku naopak považoval za zásadní. Hájil Severoatlantickou alianci jakožto nejdůležitější složku obrany každé evropské země. Varoval francouzské hostitele před veřejným sporem se Spojenými státy a zvláště před jakoukoli, třeba i čistě slovní odvetou. Evropsští spojenci Ameriky by naopak měli posílit spolupráci *uvnitř Evropy*:

Francie a Anglie nikdy nebudou mocnostmi srovnatelnými s USA a SSSR. Německo také ne. Zbývá nám jediný způsob, jak hrát ve světě klíčovou roli: sjednotit se a vytvořit Evropu. ... Nesmíme marnit čas: vaší odvetou bude Evropa.⁸²

Právě během suezské krize začal Adenauer uvažovat o potřebě využít evropskou integraci obecně a francouzsko-německé vztahy zvláště jako pojistku proti americkému kolísání.

V dekadě po de Gaullově návratu k prezidentství v roce 1958 se Francie tohoto návodu držela – byť de Gaulle (jak uvidíme v příští kapitole, viz s. 142–145 a 149–151) nepotřeboval pro směřování k evropské autonomii žádné německé pobídky. Francouzsko-německé vztahy se v de Gaullově éře ještě prohloubily poté, co Adenauer v září 1958 přenocoval na de Gaullově usedlosti v Colombey-les-Deux-Églises. Žádný jiný zahraniční představitel podobné pozvání neobdržel (viz 2. kapitola, s. 141).

Dva roky po suezské krizi se Adenauerovy pochyby o spolehlivosti Američanů ozvaly znovu, když sovětský generální tajemník Nikita Chruščov v listopadu 1958 zpochybnil právní status Berlína. Kontrolní rada čtyř mocností sice formálně pracovala dál, avšak od roku 1957 se Západní Berlín fakticky řídil západoněmeckými zákony a jeho právní struktura spočívala na svobodných volbách, ve kterých se v zónách řízených západními Spojenci utkávaly hlavní strany Spolkové republiky.* Ve východní části Berlína vládla pod sovětskou kuratelou Německá demokratická republika. Pozůstatkem společné správy čtyř mocností bylo, že se západní a východní úředníci mohli volně pohybovat po celém městě.

Chruščov předložil západním Spojencům ultimátum a požadoval pro Berlín do půl roku nový právní status. Otrásl tak základy Adenauerovy zahraniční politiky i celé Severoatlantické aliance. Jakákoli významná statutární změna v Berlíně vystaveném sovětské hrozbě by znamenala, že město nakonec ovládnou komunisté, a narušila by Adenauerovu ideu vybudovat Spolkovou republiku chráněnou spojeneckým, zvláště pak americkým nukleárním deštníkem. Ačkoliv Chruščov hrozil užitím síly, neměl dostatek sebejistoty, aby hrozbu do vypršení vlastního ultimáta splnil.

* V Adenauerově éře se Willy Brandt, v letech 1956–1966 starosta západního sektoru Berlína, stal v západním Německu figurou celostátního významu. Kancléřem byl zvolen roku 1969, kdy se východní Berlín ve všech praktických ohledech stal součástí NDR.